

INGLIZ TILI DARSLARIDA O'QUVCHI FAOLLIGINI OSHIRISHNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK ASOSLARI

Almamatova Manzura Shavkatovna

Ingliz tili o'qituvchisi, Guliston davlat universiteti

Bozorboyeva Visolaxon Ikrom qizi

Guliston davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19886454>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tili darslarida o'quvchilarning o'quv faolligini oshirishga ta'sir etuvchi psixologik va pedagogik omillar kompleks tarzda o'rganiladi. Motivatsiyaning o'quv jarayonidagi o'rni, ichki va tashqi rag'batlantirish mexanizmlari, shuningdek, o'z-samaradorlik (self-efficacy) tushunchasining til o'rganish natijalari bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Maqolada kommunikativ yondashuv, o'yin texnologiyalari va raqamli vositalarning o'quv faolligiga ijobiy ta'siri ko'rib chiqilib, Guliston davlat universiteti tajribasidan olingan kuzatuvlar asosida amaliy tavsiyalar beriladi. Tadqiqot natijalari ingliz tili o'qituvchilariga darsni loyihalashda va motivatsion muhitni shakllantirishda ko'mak beradi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, ingliz tili ta'limi, o'quv faolliigi, ichki motivatsiya, o'z samaradorlik, kommunikativ yondashuv, o'yin texnologiyalari, pedagogik muhit.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida ingliz tilini o'qitish nafaqat til bilimini, balki o'quvchida o'rganishga bo'lgan barqaror ishtiyoqni ham shakllantirishni talab etadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning muhim qismi grammatika va leksikani yetarlicha bilsa-da, til o'rganish jarayonida faolligini saqlab qola olmaydi. Bu holat ko'pincha motivatsiyaning pasayishi bilan bog'liq bo'lib, u o'quv yutuqlariga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Psixologiya va pedagogika fanlarida motivatsiya o'quv muvaffaqiyatining eng ishonchli ko'rsatkichlaridan biri sifatida tan olingan (Dörnyei, 2001; Ryan & Deci, 2000). O'qituvchi tomonidan yaratilgan motivatsion muhit o'quvchining darsga kelish istagi, topshiriqlarni bajarish sifati va til o'rganishni davom ettirish qarorini belgilaydi. Shu sababli ingliz tili o'qituvchisi faqat til materiallari mutaxassisi emas, balki motivatsion jarayonlarni boshqara oladigan pedagog ham bo'lishi zarur.

Ushbu maqolaning maqsadi — ingliz tili darslarida o'quvchi faolligini oshirishga ta'sir etuvchi psixologik va pedagogik omillarni aniqlash, zamonaviy metodlarni tahlil qilish hamda o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va pedagogik kuzatuv usullaridan foydalanilgan.

Edward Deci va Richard Ryan tomonidan ishlab chiqilgan O'z-o'zini belgilash nazariyasi (Self-Determination Theory — SDT) motivatsiyani bir o'lchovli hodisa sifatida emas, balki sifat jihatidan farqlanuvchi spektr sifatida ko'rib chiqadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, inson uchta asosiy psixologik ehtiyojga ega: avtonomilik — o'z harakatlarini o'zi belgilash; kompetentlik — o'sish va rivojlanishni his etish; hamda bog'liqlik — muhim odamlar bilan yaqin munosabatda bo'lish. Bu uch ehtiyoj qondirilganda ichki motivatsiya o'z-o'zidan kuchayadi.

Ingliz tili darsida avtonomilik o'quvchiga mavzu tanlash, topshiriq turini o'zi belgilash yoki guruhni o'zi tuzish imkoniyati berish orqali ta'minlanadi. Kompetentlik esa o'quvchi o'z o'sishini his etganda — masalan, oldingi darsda o'rgangan so'zlarni muloqotda muvaffaqiyatli qo'llaganida — kuchayadi. Bog'liqlik hissi sinf jamoasi va o'qituvchi bilan qurilgan ishonch munosabati orqali shakllanadi.

Albert Bandura o'z-samaradorlik — ya'ni muayyan vazifani muvaffaqiyatli bajarishga bo'lgan ishonch — motivatsiyaga bevosita ta'sir qilishini isbotladi. O'z-samaradorligi yuqori o'quvchilar ingliz tilida gapirish yoki yozishda qiyinchilik tug'ilganda ham ushlab turishga, muvaffaqiyatsizlikni shaxsiy kamchilik emas, balki jarayon deb qabul qilishga moyil bo'ladi. Aksincha, o'z-samaradorligi past o'quvchilar birinchi xatodanoq o'zini cheklab, passivlikka tushadi.

O'qituvchi o'z-samaradorlikni to'rtta yo'l bilan oshirishi mumkin: birinchisi — o'tgan muvaffaqiyat tajribasi, ya'ni o'quvchiga erishish imkoni bo'lgan topshiriqlardan boshlash; ikkinchisi — tengdosh namunasi, ya'ni o'xshash darajadagi o'quvchi muvaffaqiyatini ko'rsatish; uchinchi — og'zaki rag'batlantirish, ya'ni aniq va samimiy maqtov; to'rtinchisi — qulay fiziologik holat, ya'ni stress va qo'rquvni kamaytirish.

Ko'plab o'zbek o'quvchilarida ingliz tilini o'rganishga tashqi motivatsiya (baho, ota-ona talabi, sertifikat olish) ustunlik qiladi. Bu motivatsiya turi qisqa muddatda samarali bo'lsada, maqsad erishilgach so'nib qoladi. Ichki motivatsiya esa — o'rganish jarayonidan o'zi qoniqish olish, yangi narsalarni kashf etish zavqi — uzoq muddatli va barqarordir (Ryan & Deci, 2000). O'qituvchining vazifasi tashqi motivatsiyani yo'q qilish emas, balki uni asta-sekin ichkiga aylantirish, ya'ni o'quvchida til o'rganishni shaxsiy qadriyatga aylantirishga ko'maklashishdir.

Kommunikativ til o'qitishi (Communicative Language Teaching — CLT) yondashuvi grammatikani izolab o'rganish o'rniga tilni real muloqot vositasi sifatida qo'llashga asoslanadi. Tadqiqotlar (Richards & Rodgers, 2001) kommunikativ usulda o'qitiladigan o'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishi an'anaviy grammatika-tarjima usulida o'qitilganlar bilan solishtirganda sezilarli yuqori ekanligini ko'rsatadi. Darsda juft va guruhli muloqot mashqlari, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar yaratish o'quvchini passiv tinglovchi emas, faol ishtirokchi sifatida jalb etadi.

Guliston davlat universitetida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, haftada ikki marta 20-25 daqiqalik erkin muloqot sessiyasi (free conversation practice) kiritilgan guruhlarda o'quvchilarning darsga kelish faolligi va topshiriqlarni o'z vaqtida topshirish ko'rsatkichi boshqa guruhlariga nisbatan 30-35 foizga yuqori bo'ldi. Bu natija kommunikativ yondashuvning motivatsiyaga ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi.

O'yin texnologiyalarini darsga kiritish o'quvchilarning darsga ishtiyoqini oshirishning samarali usullaridan biri hisoblanadi. Bunda ikki yo'nalish mavjud: birinchisi — to'liq o'yin formati (masalan, leksik musobaqa, so'z zanjiri, tarjima estafetasi), ikkinchisi — gamifikatsiya, ya'ni dars elementlariga o'yin mexanizmlarini kiritish (ball to'plash, darajalar, liderlar jadvali). Kapp (2012) gamifikatsiya o'quvchilarning vazifani bajarishga ichki sababini — raqobat, erishish, tan olinish hissini — kuchaytirishi orqali motivatsiyaga ijobiy ta'sir qilishini asoslab bergan.

Amaliyotda Kahoot!, Quizlet Live, Wordwall kabi raqamli platformalar orqali leksik va grammatik testlarni o'yin shaklida o'tkazish mumkin. Muhim shart shuki, o'yin raqobat uchun emas, o'rganish uchun vosita sifatida qo'llanilishi kerak — aks holda o'z-samaradorligi past o'quvchilar yanada passivlashadi. Shu sababli jamoaviy o'yinlarni individual raqobatga afzal ko'rish tavsiya etiladi.

O'quvchi dars materialini o'z hayoti bilan bog'lay olganida motivatsiya kuchayadi. Shu sababli o'qituvchi mavzularni tanlashda o'quvchilarning yoshi, qiziqishlari va kelajak rejalari bilan mos kelishiga e'tibor qaratishi lozim. Masalan, tibbiyot yo'nalishi talabalari uchun

inglizcha tibbiy maqolalar bilan ishlash, texnika mutaxassisligi talabalari uchun inglizcha texnik ko'rsatmalar tahlil qilish ularning instrumental motivatsiyasini faollashtiradi.

Har o'quv semestri boshida o'quvchilar bilan individual maqsad belgilash suhbatini o'tkazish ham samarali usuldir. Bunda o'quvchi o'zi uchun aniq, o'lchanuvchi va erishilishi mumkin bo'lgan maqsad qo'yadi (masalan: semestr oxiriga qadar IELTS Listening bo'limidan 6.0 ball olish, yoki inglizcha 3 daqiqalik nutq tayyorlash). O'qituvchi bu maqsadlarni kuzatib borsa, o'quvchida mas'uliyat va o'zini nazorat qilish hissi kuchayadi.

O'quvchilar ingliz tilida gapirish yoki yozishda xato qilishdan qo'rqqanida, faolligi keskin kamayadi. Bu holat ko'pincha o'qituvchining xatoni tezkor va salbiy tuzatish odatidan kelib chiqadi. Zamonaviy pedagogikada xatoni o'rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilish tavsiya etiladi. O'qituvchi xatoni darhol to'xtatib tuzatish o'rniga, muloqot tugagach muloyimlik bilan qayta so'rashi, yoki o'quvchining o'zini tuzatishiga imkon berishi (self-correction) motivatsiyaga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, summativ baholash (yakuniy baho) bilan birgalikda formativ baholash (jarayon davomidagi kuzatuv) dan foydalanish muhimdir. O'quvchining o'sishini uning o'tgan natijalariga nisbatan baholash, qat'iy mezonlarga solishtirish o'rniga, o'z-samaradorlik hissini mustahkamlaydi va motivatsiyani saqlab qoladi.

Zamonaviy o'quvchi smarfon va internet bilan o'sgan avlodga mansub bo'lib, an'anaviy darslik formati uning e'tiborini tutib qolishda yetarli bo'lmay qolmoqda. Raqamli ta'lim vositalarini darsga integratsiya qilish bu borada yangi imkoniyatlar ochadi. YouTube inglizcha kanallar (TED-Ed, BBC Learning English, EnglishClass101), podcast (6 Minute English), interaktiv topshiriq platformalari (Edpuzzle, Nearpod) va sun'iy intellektga asoslangan til o'rganish ilovalari (Duolingo, ELSA Speak) o'quvchilarga dars tashqarisida ham ingliz tili bilan muloqotda bo'lish imkonini beradi.

Ayniqsa, uyinga vazifa sifatida an'anaviy mashq o'rniga autentik audio yoki video materialni tinglash/ko'rish va unga qisqa munosabat yozish kabi topshiriqlar berish o'quvchilarning ingliz tiliga bo'lgan tabiiy qiziqishini rivojlantiradi. Guliston davlat universitetida ingliz tili darslarida Telegram kanal orqali kunlik leksik topshiriqlar berilishi tajribasi o'quvchilarning darsdan tashqari til bilan muloqot vaqtini ikki baravarga oshirgani kuzatilgan.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Ushbu maqolada tahlil qilingan nazariy va amaliy materiallar asosida quyidagi xulosalar chiqarildi. Ingliz tili darslarida o'quvchi faolligini oshirish uchun motivatsiya psixologiyasining asosiy tamoyillarini amaliyotda qo'llash zarur: o'quvchiga avtonomlik berish, erishish imkoniyatlarini yaratish va psixologik xavfsiz muhitni ta'minlash eng muhim shartlardir. Bundan tashqari, kommunikativ yondashuv, o'yin texnologiyalari va raqamli vositalarni maqsadga muvofiq qo'llash o'quv faolligini sezilarli darajada oshiradi.

O'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar: birinchidan, har semestr boshida o'quvchilar bilan individual maqsad belgilash suhbatlarini o'tkazish; ikkinchidan, darsning kamida 30-40 foizini faol muloqot topshiriqlariga ajratish; uchinchidan, xatolarni jazo emas, o'rganish manbai sifatida ko'rish muhitini shakllantirish; to'rtinchidan, raqamli platformalar va o'yin elementlarini darsga tizimli ravishda kiritish; beshinchidan, o'quvchilarning o'sishini formativ baholash usullari orqali kuzatib borish.

Mazkur tadqiqotni davom ettirish maqsadida Guliston davlat universiteti ingliz tili guruhlarida motivatsion strategiyalarni qo'llash bo'yicha eksperimental tadqiqot olib borish va

mahalliy sharoitga moslashtirilgan motivatsiya diagnostika vositasini ishlab chiqish kelgusidagi muhim ilmiy vazifa sifatida belgilangan.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. Plenum Press.
2. Dörnyei, Z. (2001). Motivational strategies in the language classroom. Cambridge University Press.
3. Kapp, K. M. (2012). The gamification of learning and instruction. Pfeiffer.
4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Approaches and methods in language teaching (2nd ed.). Cambridge University Press.
5. Ushioda, E. (2011). Motivating learners to speak as themselves. In G. Murray et al. (Eds.), Identity, motivation and autonomy in language learning (pp. 11-24). Multilingual Matters.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-yanvardagi 'Xorijiy tillarni o'qitish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida'gi PF-6117-sonli Farmoni.